

تحلیل عوامل ناپایداری معیشت در نواحی روستایی

(مطالعه موردی: شهرستان سراوان)

سیده‌ادی طیب‌نیا (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران)

tayenia@gep.usb.ac.ir

مهرشاد طولابی‌نژاد (دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران، نویسنده

مسئول)

mehrshad_t65@yahoo.com

ابراهیم حسین‌بر (دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان،

ایران)

ebih1359@gmail.com

صص ۱۹۸ - ۱۷۱

چکیده

اهداف: شناسایی عوامل معیشتی، به‌خصوص در مناطق مرزی شرق کشور که در شرایط ناپایداری قرار دارند، برای موفقیت سیاست‌های کاهش فقر و پایداری معیشت بسیار مهم است. هدف این مطالعه، بررسی عوامل محلی و خانوادگی ناپایداری معیشت روستاهای مرزی بوده است.

روش: تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی و روش انجام آن ترکیبی (کیفی و کمی) است. جامعه آماری خانوارهای روستایی شهرستان سراوان بود ($N=25986$). با استفاده از فرمول کوکران ۳۷۰ خانوار به‌عنوان نمونه در بخش کمی انتخاب شد. برای شناسایی عوامل محلی از روش ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) و مصاحبه با مطلعان محلی و برای شناسایی عوامل خانوادگی از مدل لجستیک باینری (روش LM- نیوتن- مارکارد- رافسون) و آمار توصیفی استفاده شد.

یافته‌ها/ نتایج: یافته‌ها نشان داد که در بین عوامل محلی، ضعف منابع طبیعی و در بین عوامل خانوادگی عامل اقتصادی مهم‌ترین عوامل ناپایداری معیشت خانوارهای روستایی بوده‌اند.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان داد که ضعف منابع طبیعی، نامناسب بودن زیرساخت‌های تولیدی و خدمات و امکانات عمومی، عوامل اقتصادی، بیشترین اثرات را با ناپایداری معیشت روستاییان داشته است. در واکنش به ناپایداری معیشتی، خانوارها پرداختن به مشاغل کاذب مانند قاچاق سوخت و کالا را انتخاب کردند.

کلیدواژه‌ها: سرمایه محلی، سرمایه خانوادگی، معیشت روستایی، مناطق مرزی، شهرستان سراوان.

۱. مقدمه

مناطق روستایی یکی از مهم‌ترین قطب‌های اقتصادی کشورها هستند که می‌توانند در رشد و توسعه اقتصادی نقش برجسته‌ای داشته باشند (عزیزپور، جوان و حجی‌پور، ۱۳۹۸، ص. ۱۶۱). با این حال، جوامع روستایی از فقیرترین و آسیب‌پذیرترین گروه‌ها در کشورهای کم‌درآمد جهان می‌باشند (قدیری‌معصوم، رضوانی، پورجمعه و باغبانی، ۱۳۹۴، ص. ۲). معیشت و امرار معاش بیش از دو سوم مناطق روستایی در این کشورها در شرایط ناپایداری قرار دارد (گایوتم و آندرسون^۱، ۲۰۱۶، ص. ۲۳۹). این مناطق در شرایطی کاملاً نابرابر از جهت دسترسی به فرصت‌ها و منافع حاصل از رشد و توسعه قرار گرفته‌اند (اسماعیلی، ۱۳۹۴، ص. ۴). علاوه بر این، مناطق روستایی در کشورهای کم‌درآمد با بحران‌های مختلف به‌ویژه در بخش کشاورزی، و تنش‌های محیط زیستی، سازمانی و نهادی مواجه هستند (ایکن^۲، ۲۰۰۵، ص. ۱۹۲۴)، که باعث ناپایداری معیشت ساکنان آن شده است (هاروی^۳ و همکاران، ۲۰۱۴، ص. ۴). یکی از مهم‌ترین دلایل این امر توزیع نامناسب امکانات و خدمات و منابع محلی است (ابراین، کوین‌لان و زیرووگل^۴، ۲۰۰۹، ص. ۲۵). در این راستا، درک زمینه‌های معیشتی، برای موفقیت سیاست‌های ضد فقر و پایداری معیشت بسیار مهم است (جی‌آو، پلی‌اوت و زناوالیلگن^۵، ۲۰۱۷، ص. ۲۶۷). زیرا آسیب‌پذیری روستاییان به واقعیت‌های طبیعی، سیاسی،

-
1. Gautam and Andersen
 2. Eakin
 3. Harvey
 4. O'Brien, Quinlan and Ziervogel
 5. Jiao, Pouliot and Zena Walelign

اجتماعی، اقتصادی و تاریخی خاص مکان‌ها بستگی دارد (ترنر^۱ و همکاران، ۲۰۰۳، ص. ۸۰۷۵). همچنین کاهش تاثیر شوک‌های مختلف بر معیشت خانوارهای روستایی بستگی به فرصت‌های معیشتی آن‌ها دارد (اسکونز^۲، ۲۰۱۵، ص. ۱۲۴). رویکردهای معیشتی نیز نشان می‌دهند که نابرابری در دسترسی به سرمایه‌های معیشتی وابسته به منابع و فضای محلی است که فقر خانوارهای روستاهای منزوی را یا کاهش و یا تثبیت می‌کند (دشربینین^۳ و همکاران، ۲۰۰۸، ص. ۳۹). به همین خاطر، بررسی عوامل معیشتی و ظرفیت‌های محلی مرتبط با فقر و ناپایداری معیشت، توجه بسیاری از محققان مطالعات توسعه روستایی را به خود جلب کرده است (احمد، دیفن‌بوگ و هرتل^۴، ۲۰۰۹، ص. ۴). در این بین حوزه‌های روستایی مناطق دورافتاده به دلیل کمبود گزینه‌های توسعه اقتصادی و معیشتی با مسائلی چون مهاجرت، فقر و مهم‌تر از همه قاچاق و مراودات غیرمجاز به کشورهای همسایه (حسینی، جوان و حسینی، ۱۳۹۶، ص. ۲)، افزایش نرخ بیکاری، ناپایداری جمعیت روستایی و تخلیه سکونتگاه‌های روستایی مواجه می‌باشند (رضازاده، شاطری و مفیدی، ۱۳۹۳، ص. ۴۹). همچنین، مناطق مرزی به دلیل تماس با محیط‌های گوناگون داخلی و خارجی، از ویژگی‌های خاصی برخوردارند (بیگدلو، طولابی‌نژاد و پایدار، ۱۳۹۶، ص. ۵۰). از این رو توجه به معیشت پایدار - روستایی در قالب راهکاری مناسب برای ارتقای بهره‌وری از منابع این مناطق و جذب سرمایه و افزایش فرصت‌های شغلی ضروری می‌نماید (گوزمان‌پارا، گارسیا، و لاسکو و ویلاوبلیتاس^۵، ۲۰۱۵، ص. ۱۲۶). در روستاهای مرزی استان سیستان و بلوچستان و به‌ویژه روستاهای شهرستان مرزی سراوان نیز بیکاری، فقدان نوآوری در کشاورزی، پایین بودن درآمد، فقدان انگیزه برای زندگی، زمینه‌ساز مشکلات زیادی برای خانوارهای روستایی این منطقه شده و باعث بروز معضلات و نابسامانی‌هایی چون ناپایداری معیشت آن‌ها شده است. به دنبال این مشکلات، بسیاری از خانوارها نوع معیشت خود را تغییر داده و برای امرار معاش دست به فعالیت‌های خطرناکی مانند قاچاق سوخت و کالا زده‌اند. در این زمینه مجموعه عوامل و

1. Turner
2. Scoones
3. De Sherbinin
4. Ahmed, Diffenbaugh and Hertel
5. Guzman-Parra, Garcia, Velasco and Vila-Oblitas

سرمایه‌های محلی و خانوادگی می‌توانند بر فرصت‌های معیشتی و یا بر ناپایداری معیشت خانوارهای روستایی تأثیر گذار باشد. شناسایی نوع سرمایه‌ها راه‌حل مفیدی برای برنامه‌ریزان برای بهبود معیشت و توجه به توسعه‌نیافتگی روستایی می‌باشد. لذا در پژوهش حاضر به بررسی عوامل ناپایداری معیشت روستاهای مرزی در شهرستان سراوان پرداخته شد. برای این تحقیق سؤالات زیر مطرح شد؛ مهم‌ترین عوامل محلی ناپایداری معیشت روستاهای شهرستان سراوان کدامند؟ و خانوارهای روستایی در واکنش به ناپایداری معیشت کدام شیوه‌های معیشتی را به کار گرفته‌اند؟

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات زیادی در مورد عوامل مؤثر بر معیشت پایدار انجام گرفته که در ادامه به بررسی برخی از این مطالعات پرداخته می‌شود؛ توکلی، احمدی وفاضل‌نیا (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای به تحلیل عوامل مؤثر بر معیشت روستایی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که تأمین معیشت روستایانی متأثر از عامل محیطی است؛ شرفی، نوری‌پور و کرمی‌دهکردی (۱۳۹۶) به بررسی وضعیت سرمایه‌های معیشت و پایداری آن‌ها در مناطق روستایی پرداختند. نتایج مطالعه آنان نشان داد که سه سرمایه اجتماعی، انسانی و فیزیکی بیشترین اثرات را بر پایداری معیشت دارد؛ دربان‌آستانه، مطیعی‌لنگرودی و قاسمی (۱۳۹۷) به تحلیل عوامل مؤثر بر معیشت پایدار روستایی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که ساختارها و فرایندها مهم‌ترین عامل در پایداری معیشت روستایی است؛ در سایر کشورها، لویسون^۱ (۲۰۱۵) به بررسی تنوع معیشت پایدار روستایی در آفریقا پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیدند که مخاطرات طبیعی، کشاورزی کم‌بازده، خشکسالی و سیل موانع مهم در پایداری معیشت روستاییان می‌باشد؛ لیو و لیو^۲ (۲۰۱۶) به بررسی عوامل مؤثر بر معیشت روستایی در شرق چین پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیدند که سرمایه، تحصیلات، قیمت محصولات، اشتغال غیرکشاورزی متغیرهای اثرگذار در این زمینه می‌باشند؛ بیوسی^۳ و همکاران (۲۰۱۷) به بررسی عوامل مؤثر بر معیشت پایدار روستایی در

1. Loison

2. Liu and Liu

3. Busse

اتیوپی پرداختند. نتایج آنان نشان داد که تنوع فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر معیشت روستایی می‌باشند؛ پنگ، ژانگ، رابینسون، لی و وانگ^۱ (۲۰۱۷) به بررسی استراتژی‌ها و عوامل مؤثر امرار معاش در روستاهای چین پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیدند که موقعیت جغرافیایی، سرمایه طبیعی، ساختار خانواده مهم‌ترین عوامل مؤثر بر پایداری معیشت می‌باشد؛ برچاکس، واتموگ، هوتنس و آتکینسون^۲ (۲۰۱۹) به بررسی عوامل ناپایداری امرار معاش جوامع روستایی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که سرمایه فیزیکی و مخاطرات طبیعی مهم‌ترین عوامل ناپایداری معیشت روستایی بوده‌اند. وانگ، یان و یانگ^۳ (۲۰۱۹) به بررسی عوامل مؤثر بر امرار معاش خانوارهای روستایی پرداختند، نتایج تحقیق آنان نشان داد که خشکسالی تأثیر منفی بر معیشت روستایی داشته است.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳.۱. روش تحقیق

تحقیق حاضر بر اساس هدف از نوع تحقیقات کاربردی می‌باشد. از نظر روش انجام آن ترکیبی (کمی و کیفی) می‌باشد. مطالعات نظری از طریق روش اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای جمع‌آوری شد. جامعه آماری، شامل خانوارهای روستایی شهرستان سراوان می‌باشد (N=۲۵۹۸۶). برای تعیین حجم نمونه، با استفاده از فرمول کوکران ۳۷۰ خانوار انتخاب شد. برای مشخص کردن تعداد نمونه هر بخش و دهستان، با استفاده از فرمول حجم نمونه و به روش نمونه‌گیری سهمیه‌ای تعیین گردید. در مرحله بعدی از تعداد ۲۷۶ روستای دارای سکنه شهرستان سراوان ۲۰ درصد روستاهای منطقه (حدود ۵۵ روستا) انتخاب شد. انتخاب این ۵۵ روستا به صورت تصادفی ساده انجام گرفت (جدول ۱).

1. Peng, Zheng, Robinson, Li and Wang
2. Berchoux, Watmough, Huttonc and Atkinsond
3. Wang, Yan and Yang

جدول ۱- ویژگی‌های جمعیتی و تعداد نمونه دهستان‌های شهرستان سراوان

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵ و یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

بخش	دهستان	تعداد روستا	خانوار	جمعیت	تعداد نمونه	
					روستا	خانوار
شمال	جالق	۱۳	۸۰۸	۲۸۷۷	۳	۱۲
	کله گان	۲۰	۱۹۲۲	۶۹۵۶	۴	۲۷
	ناهوک	۳۵	۲۲۲۹	۸۳۷۴	۷	۳۲
شمال غرب	حومه	۴۳	۱۰۶۸۶	۴۱۶۸۲	۹	۱۵۲
	گشت	۵۳	۱۱۵۴	۴۴۵۲	۱۱	۱۶
شمال شرق	بم پشت	۶۳	۴۰۱۹	۱۳۹۰۲	۱۳	۵۷
	کشتگان	۲۳	۲۰۷۹	۸۳۲۶	۵	۳۰
	کوهک اسفندک	۲۶	۳۰۸۹	۱۲۸۸۰	۵	۴۴
جمع	۸	۲۷۶	۲۵۹۸۶	۹۹۴۴۹	۵۵	۳۷۰

برای پاسخ‌گویی به سؤالات پژوهش از روش‌های تجزیه و تحلیل کیفی و آماری (آمار توصیفی و استنباطی) استفاده شد. برای پاسخ‌گویی به سؤال اول و در راستای شناسایی عوامل محلی ناپایداری معیشت خانوارهای روستایی از روش ارزیابی مشارکتی روستایی استفاده شد. برای پاسخ‌گویی به سؤال دوم پژوهش مبنی بر شناسایی عوامل خانوادگی ناپایداری معیشت خانوارها از مدل رگرسیون لجستیک باینری (روش LM- نیوتن- مارکارد- رافسون) استفاده شد. نهایتاً برای پاسخ‌گویی به سؤال سوم پژوهش مبنی بر شناسایی شیوه‌های خانوارها در واکنش به شوک‌های معیشتی و ناپایداری معیشت از آمار توصیفی (درصد و فراوانی) استفاده شد. روایی پرسش‌نامه با استفاده از روایی محتوا سنجیده و مورد تأیید قرار گرفت که توسط افرادی متخصص تعیین می‌شود. برای سنجش پایایی، از ۲۵ پرسش‌نامه پیش‌آزمون گرفته شد و میزان ضریب اعتماد با روش آلفای کرونباخ^۱ محاسبه شد. با توجه آلفای کل (۰/۸۰) که بالاتر از ۰/۷۰ است، می‌توان گفت که ابزار سنجش داری پایایی قابل قبولی بوده است (جدول ۲).

1. Cronbach's alpha

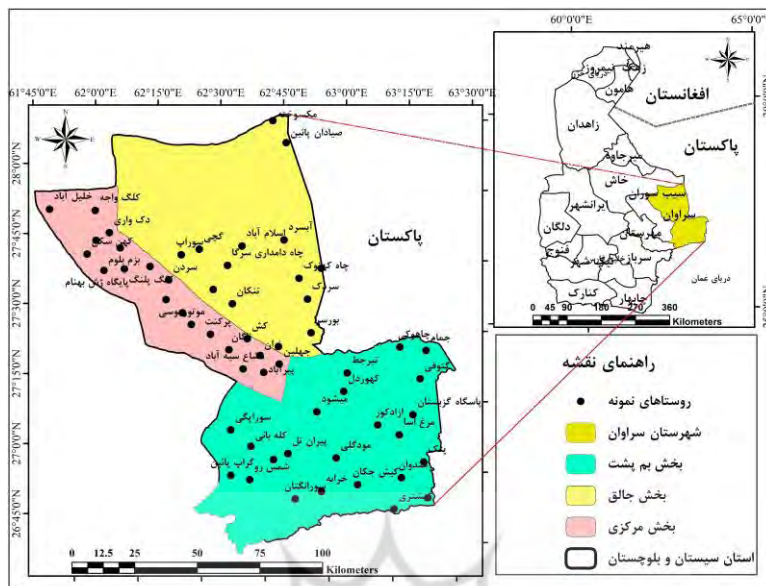
جدول ۲- آلفای محاسبه شده برای هر مؤلفه

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

عامل	تعداد متغیر	آلفای کرونباخ
مالی / اقتصادی	۵	۰/۸۳
اجتماعی	۵	۰/۷۳
فیزیکی	۵	۰/۸۱
انسانی	۵	۰/۷۹
طبیعی	۵	۰/۸۶
کل	۲۵	۰/۸۰

۲.۳. محدوده مورد مطالعه

منطقه مورد مطالعه، روستاهای شهرستان سراوان در استان سیستان و بلوچستان می‌باشد. طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ این شهرستان دارای ۱۹۱۶۶۱ نفر جمعیت می‌باشد. از این تعداد ۹۹۴۴۹ نفر (۲۵۹۸۶ خانوار) در مناطق روستایی و ۹۲۲۱۲ نفر در نواحی شهری زندگی می‌کنند. این شهرستان دارای سه بخش، جالق، بم‌پشت و مرکزی (شکل ۱) و ۲۷۶ روستای دارای سکنه می‌باشد. در گذشته معیشت اصلی روستاییان این شهرستان مبتنی بر بخش کشاورزی بود، ولی با وقوع خشکسالی‌های متعدد، میزان اشتغال در بخش کشاورزی این منطقه کاهش یافته است. این امر علاوه بر بیکار کردن ساکنان روستایی منجر به ناپایداری معیشت، افزایش فقر و در نتیجه باعث مهاجرت روستاییان این منطقه به شهرها شده است.

شکل ۱- نقشه موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۸

۴. مبانی نظری تحقیق

رویکرد اتخاذ شده در این مقاله در چارچوب رویکرد معیشت پایدار قرار دارد. این استراتژی به‌عنوان یکی از رویکردهای توسعه پایدار روستایی در اواخر دهه ۱۹۸۰ با هدف پیشرفت و فقرزدایی اجتماعات روستایی به وجود آمد (سجاسی‌قیداری، صادقلو و شکوری-فرد، ۱۳۹۵، ص. ۲۰۲). معیشت پایدار و امرار معاش نشان‌دهنده دامنه و ترکیبی از فعالیت‌ها و انتخاب‌های خانوار است (فانگ، فاک، شن و سونگ، ۲۰۱۴، ص. ۲۲۵). می‌توان آن را به‌عنوان فرایندی تعریف کرد که بر مبنای آن هر خانوار مجموعه متنوعی از فعالیت‌ها و قابلیت‌های حمایتی اجتماعی را برای بقا و بهبود استانداردهای زندگی به کار گیرند (رکن‌الدین‌افتخاری، موسوی، پورطاهری و فرج‌زاده‌اصل، ۱۳۹۳، ص. ۶۴۴). یا اشاره به فرآیندهای درحال وقوع در سطوح مختلف اقتصاد دارد (طولابی‌نژاد و پایدار، ۱۳۹۷، ص. ۲۰۰). رویکرد معیشت پایدار روستایی، از جمله رویکردهایی است که سعی دارد مشکل فقر

روستایی و آسیب‌پذیری خانوارها را بر محوریت عامل انسانی حل کند (مطیعی‌لنگرودی، قدیری‌معصوم، رضوانی، نظری و صحنه، ۱۳۹۰، ص. ۷۰). یک سیستم امرار معاش ترکیبی از قابلیت‌ها، دارایی‌ها و فعالیت‌های یک خانواده برای دستیابی به معیارهای زندگی خود است (اسکونس^۱، ۲۰۱۵، ص. ۱۲۴). اساس رویکرد معیشت پایدار این است که مردم نیاز به طیف وسیعی از دارایی‌ها برای دستیابی به نتایج مثبت معیشت دارند (نادری و کرمی‌دهکردی، ۱۳۹۸، ص. ۲۹). طبق این رویکرد، دارایی‌ها شامل الف) دارایی‌ها و سرمایه‌های خصوصی (سرمایه‌های خانوادگی)؛ ب) یا سرمایه‌های عمومی (سرمایه‌های جامعه) می‌باشند (برچاکس، واتموگ، هوتنس و آتکینسون، ۲۰۱۹، ص. ۳۰۶).

سرمایه‌های خانوار شامل پنج دسته هستند و عبارتند از سرمایه فیزیکی، طبیعی، انسانی، مالی و سرمایه اجتماعی (وانگ، گاو، وانگ و لی^۲، ۲۰۱۶، ص. ۱۸۶). دارایی طبیعی شامل سهم خصوصی هر خانوار از منابع طبیعی مانند سهم از مراتع و جنگل‌ها است (ورک‌کاسی^۳، ۲۰۱۷، ص. ۱۰۲). سرمایه فیزیکی شامل دارایی‌های تولیدی مانند تجهیزات کشاورزی است (فلورا، فلورا و گاستیر^۴، ۲۰۱۵، ص. ۱۰۲). دارایی مالی شامل نقدینگی و دارایی‌های وابسته مانند طلا و جواهرات و یا هر سرمایه مالی دیگری است (برچاکس، واتموگ، هوتنس و آتکینسون، ۲۰۱۹، ص. ۲۶۵). سرمایه انسانی شامل سطح آموزش، مهارت و بهداشت افراد (سجاسی‌قیداری، صادقلو و شکوری‌فرد، ۱۳۹۵، ص. ۲۰۳)، توانایی‌ها، قابلیت‌ها، ظرفیت‌های اجتماعی خانوار، و سرمایه اجتماعی می‌باشد (جی‌آو، پلی‌اوت و زناوالینگن، ۲۰۱۷، ص. ۲۶۵).

از سوی دیگر، سرمایه‌های محلی نوع دوم دارایی‌ها می‌باشد (دونوهو و بیگز^۵، ۲۰۱۵، ص. ۳۹۲). سرمایه‌های محلی معمولاً متعلق به کل جامعه است (ترنر، ادگارد، باکر، دالگارد و اسوینینگ^۶، ۲۰۱۴، ص. ۹۰). نیلسون، رایاماجی، ابرهوگا، میلی و اسمیت‌هال^۷ (۲۰۱۳)

1. Scoones
2. Wang, Gao, Wang and Li
3. Worku Kassie
4. Flora
5. Donohue and Biggs
6. Turner, Odgaard, Bocher, Dalgaard and Svenning,
7. Nielsen, Rayamajhi, Uberhuaga, Meilby and Smith-Hall

سرمایه‌های محلی را به سه دسته سرمایه طبیعی مانند زمین، آب، جنگل‌ها، کیفیت هوا، سرمایه فیزیکی مانند جاده و کانال‌های آبرسانی و ابزارها، و عامل ساختاری مانند سازمان‌های مردم-نهاد و سرمایه‌های دولتی تقسیم کرده‌اند. فلورا، فلورا و گاستیر (۲۰۱۵) سرمایه‌های محلی را به سه دسته زیر تقسیم کرده‌اند: منابع طبیعی مشترک یا اشتراکی، مانند جنس زمین، خدمات اجتماعی مانند دسترسی به امکانات عمومی و امکانات بهداشتی و آموزشی و زیرساخت‌های تولیدی مانند شبکه‌های جاده، بازارها و صنایع. برچاکس، واتموگ، هوتنس و آتکینسون (۲۰۱۹) سرمایه‌های محلی را به سه دسته سرمایه طبیعی (جنس زمین، منابع آب، جنگل و مرتع)، سرمایه عمومی (امکانات بهداشت و آموزشی، دسترسی به بانک‌ها و امکانات تفریحی)، و زیرساخت‌های تولیدی (بازار فروش و حمل و نقل) تقسیم کرده‌اند.

هر دو نوع سرمایه محلی و خانوادگی به نوبه خود بر معیشت خانوارها اثرگذار می‌باشند (الیس^۱، ۲۰۰۰، ص. ۲۹۰). یعنی میزان دسترسی به فرصت‌های معیشتی بستگی به میزان سرمایه‌های خانوار و جامعه دارد و عدم دسترسی به آن‌ها ناپایداری معیشت را به دنبال دارد (تیتونل^۲ و همکاران، ۲۰۱۰، ص. ۸۴). بسیاری از مطالعات که به بررسی معیشت پایدار پرداخته‌اند، اثرات سرمایه‌های مختلف بر معیشت را نیز در نظر گرفته‌اند (امبیوا^۳، ۲۰۱۱، ص. ۱۰۵۲). به عنوان مثال از نظر آلسا^۴ و همکاران (۲۰۰۹) ناهمگونی و ناپایداری مناطق روستایی وابسته به ترکیبی از ناپایداری منابع طبیعی (مانند آب، زمین‌های کشاورزی، و جنگل)، خدمات اجتماعی (از جمله آموزش، بهداشت، نوع حکومت) و زیرساخت‌های تولیدی می‌باشد. از نظر فانگ، فاک، شن و سونگ (۲۰۱۴) نحوه حل و فصل مشکلات و سرمایه‌های اجتماعی بر معیشت روستایی اثرگذار هستند. فن در زاندرن، لورز، وربورگ و کومرل^۵ (۲۰۱۶) نشان دادند که ترکیبی از دارایی‌های مختلف بر معیشت روستایی تأثیر می‌گذارند و به خاطر اثرگذاری متفاوت سرمایه‌ها است که شوک‌های مختلفی بر معیشت روستاییان وارد می‌شود. جی‌آو، پلی‌اوت و زناوالیگن (۲۰۱۷) نشان داد که شرایط محیطی، فاصله از منابع طبیعی و

1. Ellis
2. Tiltonell
3. Mbaiwa
4. Alessa
5. Van der Zanden, Levers, Verburg and Kuemmerle

دسترسی به خدمات می‌تواند فعالیت‌های معیشتی خانوارها را تحت تأثیر قرار دهد. از نظر آگاروال^۱ (۲۰۱۸) کشاورزی اشتراکی در روستا و سرمایه اجتماعی عاملی مؤثر بر پایداری معیشت می‌باشد. از نظر برچاکس، واتموگ، هوتنس و آتکینسوند (۲۰۱۹) شوک‌های کشاورزی سبب تضعیف معیشت خانوارهای روستایی می‌شود، در حالی که دسترسی به فرصت‌ها و سرمایه‌ها ثبات معیشت را به دنبال دارد.

در واکنش به شوک‌های معیشتی روستاییان با توجه به دارایی‌های خود می‌توانند استراتژی‌های مقابله‌ای را اجرا کنند (ویلیامز^۲ و همکاران، ۲۰۱۶، ص. ۴۲۴). استراتژی‌های مقابله‌ای به هرگونه اقدام برای مقابله با شوک‌های معیشتی تعریف شده است (ایگن بروده، بینز و هوگینز^۳، ۲۰۱۸، ص. ۳). هدف این استراتژی‌ها کاهش آسیب‌پذیری سیستم‌های معیشتی می‌باشد (شیسانی و مافنگوی^۴، ۲۰۱۶، ص. ۵). این شیوه‌ها ممکن است در مقیاس متعدد، از جمله در سطح فرد، جامعه، مزرعه، روستا، حوزه و در سطح ملی انجام گیرد (طولابی‌نژاد و صادقی، ۱۳۹۷، ص. ۶۱۳). استراتژی‌های مقابله‌ای می‌تواند در واکنش به شوک‌های خارجی باشد (خطرات طبیعی، تغییر در بازار و یا سیاست‌ها) یا داخلی (مشکلات بهداشتی، تغییرات در ترکیب خانوار، و فروش دارایی) باشد (اسکونز، ۲۰۱۵، ص. ۱۲۵). از نظر دیگر و با توجه به برگشت‌پذیر بودن سرمایه‌های معیشتی سه نوع مختلف از استراتژی معیشتی می‌تواند دسته‌بندی شود: ۱) مکانیسم‌های برگشت‌پذیر (تغییر فعالیت، فروش دارایی‌ها)؛ ۲) مکانیسم‌های فرسایشی (واگذاری دارایی‌های تولیدی مانند زمین)؛ و ۳) فقر (بیکاری، مهاجرت). مکانیسم‌های برگشت‌پذیر هنگامی مشاهده می‌شود که برخی از اعضای خانواده مهاجرت کرده و مقداری از دستمزد خود را به خانواده می‌پردازند. یا شامل استفاده از مکانیسم‌های مانند بیمه بیکاری، فروش دارایی‌های جانبی است. دارایی‌های جانبی شامل هر دارایی است که به‌عنوان یک سرمایه ارزش نگهداری دارد. این دارایی‌ها شامل پول نقد، جواهرات و یا دام و زمین و غیره هستند (چنا^۵ و همکاران، ۲۰۱۳، ص. ۹۱۰). با این حال، استفاده از استراتژی‌های مقابله-

1. Agarwal
2. Williams
3. Eigenbrode, Binns and Huggins
4. Shisany and Mafongoy
5. Chena

ای به طور گسترده‌ای با فرصت‌های معیشت و دسترسی به سرمایه‌های خانوادگی و سرمایه جامعه، وابسته هستند. در شکل (۲) بر اساس رویکرد معیشت پایدار و سرمایه‌های معیشتی مدل مفهومی پژوهش ترسیم گردید.

شکل ۲- مدل مفهومی پژوهش

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۸

۵. یافته‌های تحقیق

در این بخش ابتدا عوامل محلی و جمعی از طریق ارزیابی مشارکتی روستایی شناسایی شد. در مرحله دوم عوامل خانوادگی مؤثر بر ناپایداری معیشت و شیوه‌های خانوارها در واکنش به ناپایداری معیشت با استفاده از پرسش‌نامه محقق ساخت شناسایی شد.

۵.۱. عوامل و سرمایه‌های محلی اثرگذار بر معیشت روستاییان

برای پاسخ‌گویی به سؤال اول و در راستای بررسی عوامل محلی ناپایداری معیشت از روش ارزیابی مشارکتی روستایی استفاده شد. برای اجرای این رهیافت، در ابتدا محقق با رفتن در میان روستاییان و با مشاهده وضع زندگی و فعالیت آن‌ها و با انجام دادن مصاحبه‌ها، بحث و گفتگوهای عمیق با مطلعان محلی (دهیاران، شوراها، افراد با نفوذ و تسهیلگران روستایی) به شناسایی عوامل محلی معیشتی اقدام کرده است. در مرحله دوم با مشارکت آنان ارتباط هر یک از عوامل بر ناپایداری معیشت بررسی شد. در مرحله سوم با استفاده از نظر مطلعان محلی عوامل ناپایداری معیشت وزن دهی و نمودار رادار ترسیم، و عوامل کلیدی زیر شناسایی شد.

منابع طبیعی

بررسی‌های این عامل نشان داد که منابع پایه طبیعی روستاهای منطقه بسیار ضعیف است. مهم‌ترین سرمایه طبیعی که توسط شرکت کنندگان شناسایی شد، منابع آب بود. مشارکت کنندگان بیان داشتند که کمبود منابع آب به دلیل وقوع خشکسالی‌های متعدد از عوامل مهمی است که بر معیشت آن‌ها اثرات منفی زیادی داشته و باعث کاهش محصولات کشاورزی و خشک شدن نخلستان‌های منطقه شده است (شکل ۳). عامل مهم طبیعی دیگر که شناسایی شد، زمین بود. روستاییان اذعان داشتند که سنگلاخی و شور بودن خاک منطقه از دیگر عواملی است که راندمان تولید و محصولات را کاهش داده است. شرکت کنندگان در کنار منابع آب و جنس زمین، فقیر بودن مراتع (شکل ۴) در راستای دامداری و عدم دسترسی به جنگل را از دیگر عوامل طبیعی که اثرات نامطلوبی بر معیشت داشته را شناسایی کردند. آن‌ها بیان کردند که فقیر بودن مراتع روستاها باعث شده که دامداری روستاییان فقط به پرورش شتر و بز بلوچی و به تعداد کم که سازگار با منطقه است محدود شود.

شکل ۳- کمبود منابع آب و خشک شدن نخلستان‌ها در روستاهای شهرستان سراوان

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

شکل ۴ - جنس نامناسب زمین و فقر مراتع در روستاهای شهرستان سراوان

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

خدمات و امکانات عمومی

با توجه به نظرات شرکت‌کنندگان، عدم دسترسی آن‌ها به امکانات رفاهی، مانند مدارس، امکانات و مراکز بهداشتی (مرکز بهداشت، بیمارستان) نمایان بود. به گفته آن‌ها، دسترسی بهتر به امکانات بهداشتی و زیرساخت‌های آب سالم، خطر ابتلا به مشکلات بهداشتی را کاهش می‌دهد و دسترسی به مدارس باعث می‌شود فرزندانشان روزهای خود را در آنجا سپری کنند، و زمان آن‌ها به جای اینکه صرف مراقبت از آن‌ها شود، برای فعالیت‌های دیگر صرف شود. همچنین، دسترسی به مدارس افزایش فرصت‌های معیشت در آینده را برای فرزندانشان فراهم می‌کند. آن‌ها معتقد بودند که نزدیکی به این امکانات، ظرفیت کار آن‌ها را افزایش خواهد داد. عدم دسترسی به بانک نیز از دیگر مشکلاتی بوده که شرکت‌کنندگان به آن اشاره کردند. در روستاهای منطقه هیچ‌گونه بانک یا خدمات بانکی ارائه نمی‌شود و روستاییان برای اخذ وام و یا پرداخت‌های دیگر وابسته به مراکز شهری منطقه (سراوان) هستند. بررسی‌ها نشان داد که

امکانات تفریحی و ورزشی در روستاهای منطقه کم و در برخی روستاها که برخی امکانات وجود دارد چندان مساعد نیستند (شکل ۵). این عوامل به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر کاهش فرصت‌های معیشتی آنان اثرگذار است.

شکل ۵- نمونه‌ای از امکانات ورزشی روستاهای شهرستان سراوان

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

زیرساخت‌های تولیدی

با توجه به نظرات شرکت‌کنندگان، دسترسی به جاده و حمل و نقل در کنار نزدیکی به مراکز بازاری مهم‌ترین عوامل محلی در این زمینه است. نامناسب بودن شبکه‌های ارتباطی روستاها با نواحی شهری (شکل ۶) و انزوای جغرافیایی منطقه محدودیت‌های زیادی برای روستاها به وجود آورده و به تبع اثرات منفی بر معیشت آن‌ها گذاشته است. نبود صنایع تبدیلی و تعاونی‌های کشاورزی نیز باعث شده که بیشتر سود حاصل از فروش محصولات نصیب واسطه‌ها و دلالان شود و محصولات را به قیمت پایین به واسطه‌ها بفروشند. با اینکه نقش هر یک از عوامل در ایجاد فرصت‌های معیشتی خانوارها ضروری است، ولی روستاهای منطقه به دلیل دوری از مراکز بازاری، نبود شبکه‌های حمل و نقل و کمبود فرصت‌های تنوع معاش روبه رو هستند که این امر به صورت مستقیم و غیرمستقیم منجر به ناپایداری معیشت آن‌ها شده است.

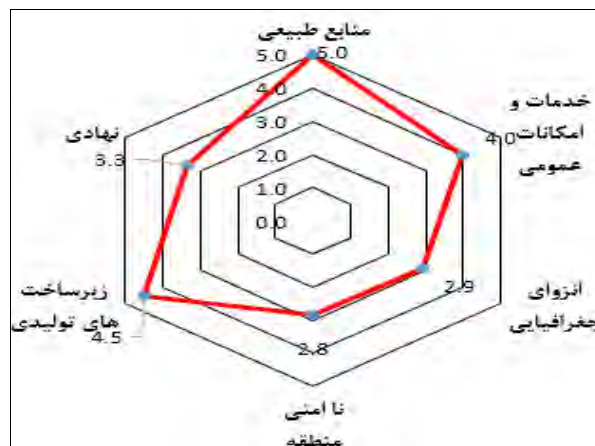

شکل ۶ - نمونه‌ای از جاده‌های ارتباطی روستاهای شهرستان سراوان

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

ساختاری - نهادی

در زمینه عامل ساختاری نهادی، مشارکت‌کنندگان اذعان داشتند که هیچگونه سرمایه‌گذاری به خصوص در صنعت روستایی در منطقه انجام نشده است. کمبود سرمایه‌گذاری در بخش‌های اقتصادی روستا بر ناپایداری معیشت آن‌ها دامن زده است. مشارکت‌کنندگان بیان داشتند که کمک‌های فنی دولت به روستاهای منطقه بسیار کم می‌باشد و بیشتر در برگیرنده طرح‌هایی است که از سوی پیمانکاران غیربومی اجرا می‌شود. روستاییان در زمینه بازارچه مرزی کوهک سراوان بیان داشتند که اکثر کارکنان و یا کارگران این بازارچه غیربومی هستند و عملاً وجود این بازارچه کمکی به بهبودی معیشت آن‌ها نکرده است. رسانه‌های ارتباط جمعی در زمینه اطلاع‌رسانی از وضعیت آن‌ها بسیار ضعیف عمل کرده‌اند. عواملی چون انزوای جغرافیایی و نا امنی‌های منطقه که از موانع مهم در جذب سرمایه در این منطقه است از دیگر عواملی است که خانوارها به آن اشاره نمودند و آن را مانعی برای پایداری معیشت خود شناسایی کردند. به صورت کلی و با توجه به وزندهی و اولویت‌بندی این عوامل در نمودار رادار (شکل ۷) می‌توان گفت که منابع محیط طبیعی، زیرساخت‌های تولیدی و خدمات و امکانات عمومی مهم‌ترین عوامل محلی اثرگذار بر ناپایداری معیشت روستاییان هستند.

شکل ۷- نمودار رادار تحلیل عوامل محلی اثرگذار بر معیشت روستایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

۲.۵. عوامل و سرمایه‌های خانوادگی اثرگذار بر معیشت روستاییان

برای بررسی سرمایه‌های خانوادگی اثرگذار بر معیشت روستاییان شهرستان سراوان، از مدل لجستیک باینری استفاده شد. نخستین خروجی در تحلیل مدل، آماره $H.L$ و X^2 برای سنجش اعتبار و نیکویی مدل است که از نتیجه اجرای آزمون HL (Hosmer- Lemeshow) به دست می‌آید. سطح معنی‌داری و مقدار این آماره بیانگر معنی‌داری و نیکویی برازش آن با داده‌های آماری می‌باشد (جدول ۳).

جدول ۳- آزمون HL برای سنجش اعتبار و معنی‌داری مدل

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

سطح معنی‌داری (p)	آماره X^2	آماره H-L
۰/۰۰۰	۰/۶۵۴	۱۳/۲۰۱

پس از اطمینان از اعتبار و برازش مدل، به ارزیابی متغیرهای مستقل (مجموعه عوامل و سرمایه‌های معیشتی) بر برآورد متغیر وابسته (ناپایداری معیشت) پرداخته شد. نتایج با توجه به سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ نشان داد که از بین ۲۵ متغیر تحقیق، ۱۴ متغیر (با علامت **) ارتباط معنی‌داری با ناپایداری معیشت در روستاهای شهرستان سراوان داشته‌اند. نتایج این آزمون

نشان داد که از بین متغیرهای سرمایه اقتصادی، چهار متغیر عدم وجود درآمد ثابت، ناپایداری دستمزد و اشتغال، عدم مالکیت دام، نداشتن طلا و جواهرات، و نبود پس‌انداز مناسب ارتباط معناداری با ناپایداری معیشت روستاییان داشته‌اند. عدم دسترسی خانوارها به این متغیرها باعث شده که در زمانی که خانوارها با شوک‌های معیشتی رو به رو می‌شوند نتوانند به حالت گذشته برگردند و لذا معیشت آن‌ها تضییع شده و بیش از گذشته دچار فقر می‌شوند. بررسی متغیرهای سرمایه اجتماعی نشان داد که متغیرهای این عامل تأثیر چندانی بر ناپایداری معیشت خانوارها نداشته‌اند. در این زمینه خانوارها اذعان داشتند که سرمایه اجتماعی در بین خانوارها مناسب بوده، ولی با توجه به اینکه اکثر روستاییان در فقر به سر می‌برند وجود سرمایه اجتماعی نتوانسته به بهبود معیشت آن‌ها کمک نماید. از بین متغیرهای عامل فیزیکی، خانوارهای نمونه معتقد بودند که سه متغیر عدم دسترسی مناسب به دارایی‌ها و نهاده‌های تولیدی مانند بذر و کود، عدم مالکیت وسایل حمل و نقل (دوچرخه، موتورسیکلت، ماشین)، عدم مالکیت ماشین‌آلات (تراکتور به منظور شخم زدن، پمپ آب)، بیشترین ارتباط را با ناپایداری معیشت داشته است. بررسی متغیرهای عامل انسانی نشان داد که سه متغیر تعداد نیروی کار خانواده، سواد پایین و نداشتن افراد ماهر و فنی در بین اعضای خانوار ارتباط بیشتری با ناپایداری معیشت داشته است. روستاییان بیان داشتند که به دلیل ناپایداری اشتغال در منطقه بسیاری از نیروی کار در روستا به شهرهایی چون بندرعباس، عسلویه، اصفهان و یزد مهاجرت کرده‌اند (مهاجرت موقت) و لذا بخشی از درآمد خود را برای خانواده ارسال می‌کنند. ولی برخی خانوارهای که از نیروی کار کافی برخوردار نبود با مشکلات معیشتی بیشتری روبرو هستند. خانوارها معتقد بودند که نبود افراد تحصیلکرده و ماهر نیز باعث شده که نتوانند آنچنان که باید از شیوه‌های امرار معاش مختلف استفاده کنند و در نتیجه این عوامل بر معیشت خانواده آن‌ها اثرات منفی داشته است. در زمینه سرمایه طبیعی خانوارهای روستایی نمونه چهار متغیر زمین‌های کشاورزی کوچک و پراکنده، نداشتن زمین شخصی برای کشاورزی، کم بودن سهم آب و مالکیت قنات و چاه و عدم حاصلخیزی اراضی را مهم‌ترین عوامل طبیعی برشمرده و معتقد بودند که نامناسب بودن این عامل بر ناپایداری معیشت آن‌ها اثر داشته است. در این زمینه خانوارهای روستایی اذعان داشتند که زمین‌های کشاورزی آن‌ها

علاوه بر اینکه چندان حاصلخیز نیست و سنگلاخی هستند، قطعات زمین‌ها نیز کوچک می‌باشد (اغلب بین دو تا سه هکتار) و همین امر منجر به کاهش تولیدات کشاورزی و بازدهی کم تولیدات شده است. البته برخی متغیرها (با علامت *) نیز کم و بیش بر ناپایداری معیشت خانوارها اثرگذار بوده‌اند (جدول ۴).

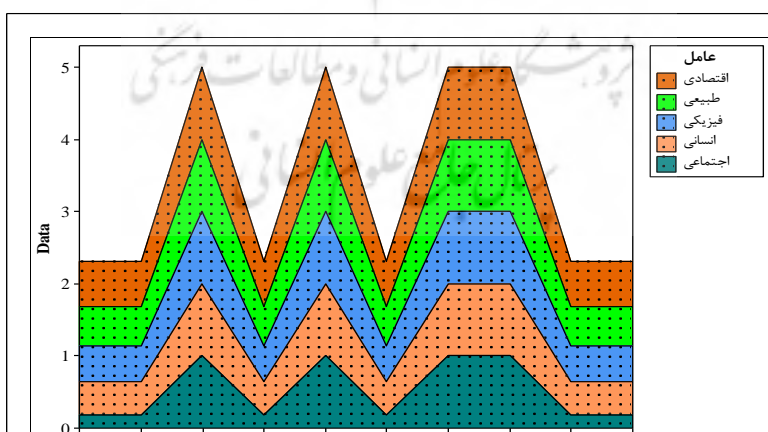
جدول ۴- عوامل و متغیرهای اثرگذار بر ناپایداری معیشت خانوارهای روستایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

متغیر	ضریب	انحراف استاندارد	آماره Z	معنی‌داری	عامل
درآمد	۰/۷۶۳**	۰/۰۵۲	۱۲/۲۲۳	۰/۰۰۰	اقتصادی (۰/۶۳۲)
اشتغال	۰/۸۹۳**	۰/۰۵۶	۱۴/۸۶۴	۰/۰۰۰	
مالکیت	۰/۷۰۱**	۰/۰۵۱	۱۰/۹۹۹	۰/۰۰۰	
پس‌انداز	۰/۶۸۱**	۰/۰۴۹	۹/۳۹۹	۰/۰۰۰	
خدمات مالی	۰/۱۲۳	۰/۰۳۵	۱/۸۷۳	۰/۰۶۴	
مشارکت اجتماعی	۰/۲۱۸*	۰/۰۳۷	۳/۱۲	۰/۰۰۵	اجتماعی (۰/۱۷۸)
ارتباطات خانوادگی	۰/۲۱۹*	۰/۰۳۷	۳/۰۰۲	۰/۰۰۵	
اعتماد و انسجام اجتماعی	۰/۱۱۶	۰/۰۳۴	۱/۰۷۳	۰/۰۰۵۶	
اختلافات خانوادگی و طایفه‌ای	۰/۰۴۶	۰/۰۳۰	۰/۶۹۶	۰/۲۳۱	
بستگان	۰/۲۹۱*	۰/۰۳۹	۳/۸۴۵	۰/۰۰۲	
نهادهای تولیدی	۰/۵۴۹**	۰/۴۵	۷/۱۱۲	۰/۰۰۰	فیزیکی (۰/۴۶۳)
ماشین‌آلات کشاورزی	۰/۷۰۳**	۰/۵۱	۱۱/۰۰۹	۰/۰۰۰	
وسایل حمل و نقل	۰/۶۷۹**	۰/۴۹	۹/۲۱۸	۰/۰۰۰	
دسترسی به انرژی	۰/۱۰۹	۰/۰۳۴	۱/۱۱۲	۰/۰۰۵۶	
مسکن	۰/۲۷۵*	۰/۰۳۹	۳/۷۲۵	۰/۰۰۳	
آموزش و پرورش	۰/۲۳۵*	۰/۰۳۸	۳/۱۲۵	۰/۰۰۴	انسانی (۰/۴۴۹)
نیروی کار	۰/۵۸۳**	۰/۴۶	۸/۸۷۹	۰/۰۰۰	
افراد تحصیلکرده	۰/۵۵۲**	۰/۴۵	۷/۵۲۳	۰/۰۰۰	
دانش بومی	۰/۱۹۰*	۰/۰۳۶	۲/۸۹۸	۰/۰۰۶	
مهارت	۰/۶۸۵**	۰/۰۴۹	۹/۴۹۳	۰/۰۰۰	
وسعت اراضی خانواده	۰/۵۹۸**	۰/۴۶	۸/۹۸۸	۰/۰۰۰	طبیعی (۰/۵۴۰)
زمین شخصی	۰/۶۲۴**	۰/۴۸	۹/۰۹۲	۰/۰۰۰	
مالکیت آب	۰/۶۹۹**	۰/۴۹	۱۰/۴۴۷	۰/۰۰۰	

متغیر	ضریب	انحراف استاندارد	آماره Z	معنی داری	عامل
کیفیت خاک	۰/۶۸۵**	۰/۰۴۹	۹/۴۹۳	۰/۰۰۰	
مراعات خانوادگی	۰/۱۲۷	۰/۰۳۵	۱/۷۷۲	۰/۰۶۰	
خلاصه مشاهده					
مقیاس: C: (۲۵)	۰/۶۵۴	۰/۴۳	۱۰/۸۹۷	۰/۰۰۰	
احتمال ورود	تعداد مشاهده		۳۷۰		
	میانگین احتمال ورود		۶/۶۷۸		
	انحراف رگرسیون		۰/۳۳۹		
* معنی داری در سطح ۵ درصد؛ ** معنی داری در سطح ۱ درصد					

یافته‌های مدل در زمینه عوامل و سرمایه‌های خانوادگی مرتبط با ناپایداری معیشت روستاییان نشان می‌دهد که از بین ۵ عامل، دو عامل اقتصادی (۰/۶۳۲)، و طبیعی (۰/۵۴۰) به ترتیب بیشترین اثرات را بر ناپایداری معیشت روستاهای منطقه داشته‌اند. البته سرمایه انسانی (۰/۴۴۹) و سرمایه فیزیکی (۰/۴۶۳) نیز در سطح ۰/۰۰۵ بر ناپایداری معیشت روستایی اثرگذار بوده است. کمترین اثرگذاری یز مربوط به سرمایه اجتماعی (۰/۱۷۸) بوده است. در (شکل ۸) نیز شدت و ضعف اثرات هر یک از ۵ عامل مورد نظر را نشان می‌دهد. لذا سؤال دوم پژوهش مبتنی بر شناسایی عوامل و متغیرهای ناپایداری معیشت روستاهای شهرستان سراوان پاسخ داده شد.

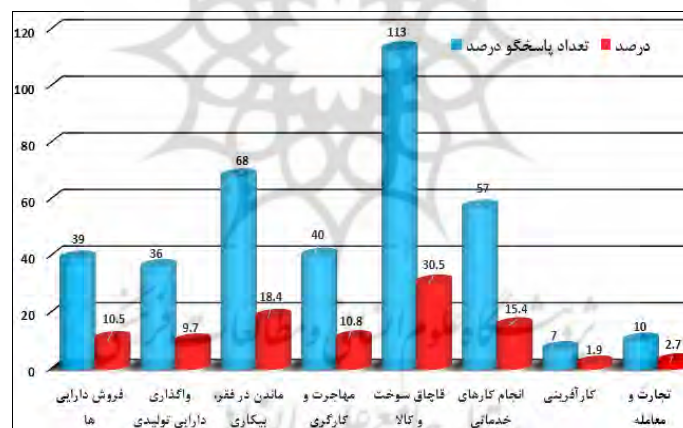

شکل ۸- شدت و ضعف اثر هر یک از عوامل بر ناپایداری معیشت خانوارهای روستایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

۳.۵. استراتژی‌های خانوارها در واکنش به شوک‌های معیشتی و ناپایداری معیشت

نهایتاً برای پاسخ‌گویی به سؤال سوم پژوهش مبنی بر شناسایی استراتژی‌های خانوارها در واکنش ناپایداری معیشت از آمار توصیفی استفاده شد. یافته‌ها نشان داد که از بین ۳۷۰ پاسخ‌دهنده، ۳۰/۵ درصد پاسخ‌گویان در واکنش به شوک‌های معیشتی قاچاق سوخت و کالا را انتخاب نموده‌اند، ۱۸/۴ درصد معتقد بودند که توانایی استفاده از روش‌های امرار معاش را نداشته و مجبورند در فقر، تنگدستی و بیکاری به سر ببرند، ۱۵/۴ درصد انجام کارهای خدماتی در شهرهای مجاور را انتخاب کرده‌اند. ۱۰/۸ درصد مهاجرت و یا کارگری در شهر را انتخاب نموده و ۱۰/۵ درصد اظهار داشتند که مجبور به فروش دارایی‌ها و وسائل زندگی (مانند وسائل خونه و طلا و جواهرات) خود شده‌اند. سایر واکنش و استراتژی‌ها در شکل (۹) آورده شده است. در بین این استراتژی‌ها، خانوارها قاچاق سوخت و کالا را مهم‌ترین استراتژی شتاسایی کردند و لذا سؤال سوم تحقیق نیز پاسخ داده شد.

شکل ۹- انتخاب نوع استراتژی یا معاش در واکنش به ناپایداری معیشتی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

از دلایل مهم ناپایداری معیشت مناطق روستایی به خصوص در مناطق مرزی شهرستان سراوان محدود بودن گزینه‌های توسعه اقتصادی و ضعف عوامل و سرمایه محلی در کنار

سرمایه‌های خانوادگی آن‌ها است. امرار معاش و درآمد آن‌ها نیز به وسیله روش‌های سنتی فراهم می‌گردد. در این زمینه مجموعه عوامل و سرمایه‌های محلی و خانوادگی می‌توانند بر فرصت‌های معیشتی و یا بر تزلزل معیشت خانوارهای روستایی تأثیرگذار باشد. نتایج در زمینه عوامل محلی ناپایداری معیشت روستاییان نشان داد که منابع پایه طبیعی روستاهای منطقه در حوزه کشاورزی و دامداری بسیار ضعیف است. خدمات و امکانات عمومی مانند امکانات آموزشی و بهداشتی روستاهای شهرستان سراوان در سطح پایینی قرار داشته است. علاوه بر این عوامل تغییر اقلیم و وقوع خشکسالی‌های متعدد در منطقه، دوری از دریاچه و رودخانه دائمی، عدم دسترسی به جنگل و مرتع مناسب، عدم دسترسی به بازار فروش محصولات و تعاونی‌های تولیدی و یا زراعی، زیرساخت‌های تولیدی مانند صنایع تبدیلی و تکمیلی، عدم جذب سرمایه‌گذاری در منطقه از مهم‌ترین عوامل اثرگذار محلی بر ناپایداری معیشت خانوارهای روستایی در شهرستان سراوان بوده‌اند. از بین عوامل محلی، عوامل طبیعی، زیرساخت‌های تولیدی و خدمات و امکانات عمومی بیشترین ارتباط را با ناپایداری معیشت روستاییان داشته‌اند. نتایج در زمینه عوامل خانوادگی اثرگذار بر معیشت روستاییان منطقه نشان داد که عدم وجود درآمد ثابت، ناپایداری دستمزد و اشتغال، عدم مالکیت دام، نداشتن طلا و جواهرات، نبود پس‌انداز مناسب، عدم دسترسی مناسب خانوارها به دارایی‌ها و نهاده‌های تولیدی مانند بذر و کود، نداشتن افراد ماهر و فنی در بین اعضای خانوار، زمین‌های کشاورزی کوچک و پراکنده، نداشتن سهم آب و مالکیت قنات و چاه و عدم حاصلخیزی اراضی کشاورزی بیشترین ارتباط را با ناپایداری معیشت آن‌ها داشته است. نتایج عوامل و سرمایه‌های خانوادگی ناپایداری معیشت روستاییان در شهرستان سراوان نشان داد که عامل اقتصادی بیشترین اثر را بر ناپایداری معیشت خانوارهای روستایی داشته است. ضعف اقتصادی خانوارها باعث شده که در واکنش به شوک‌های معیشتی و ناپایداری معیشت پرداختن به مشاغل کاذب مانند قاچاق سوخت و کالا را به‌عنوان مهم‌ترین استراتژی‌های در واکنش به ناپایداری معیشتی انتخاب کنند. در رابطه با یافته‌های این پژوهش، نکات زیر پیشنهاد شد:

(الف) با توجه به ضعف منابع پایه طبیعی روستاهای منطقه در حوزه کشاورزی و دامداری، توجه به صنایع دستی با توجه به مهارت روستاییان و به ویژه زنان در زمینه سکه‌دوزی،

خیاطی، سوزن‌دوزی و فراورده‌های خرمایی می‌تواند با استفاده از تنوع امرار معاش به بهبود معیشت روستاییان منطقه کمک نماید؛ ب) با توجه به زیرساخت‌های تولیدی ضعیف منطقه و کمبود سرمایه‌گذاری در روستاها، به منظور بهبود و افزایش سرمایه‌گذاری در روستاهای مناطق مرزی، حمایت دولت در رابطه با ایجاد زیرساخت‌های روستایی به‌ویژه ایجاد شبکه‌های راه روستایی و خدمات حمل و نقل می‌تواند از مسائل و مشکلات مربوط به انزوای جغرافیایی روستاهای مرزی بکاهد؛ ت) ایجاد صنایع روستایی به‌ویژه صنایع دستی در نواحی روستایی مرزی ضمن کاهش شغل‌های کاذب مانند قاچاق کالا و سوخت می‌تواند باعث افزایش امنیت اقتصادی خانوارها گردد؛ ث) ایجاد صنایع تبدیلی و بسته‌بندی خرما در منطقه علاوه بر کاهش دست واسطه‌ها و دلالان و افزایش سود حاصل از فروش خرما، از طریق ایجاد اشتغال برای روستاییان به بهبود معیشت آن‌ها کمک خواهد کرد؛ ج) به دلیل اینکه روستاییان منطقه مهارت چندانی در زمینه اشتغال ماهر و یا ایجاد کارآفرینی (مانند پرورش شتر و شتر مرغ که سازگار با منطقه است) نداشته، فراهم آوردن فرصت‌های اشتغال در نواحی روستایی و برگزاری کلاس‌های آموزش در جهت کسب مهارت‌های غیرکشاورزی و کارآفرینی می‌تواند راهکار مناسبی در جهت تنوع معاش آن‌ها باشد. در زمینه عوامل محلی، نتایج این مطالعه با نتایج مطالعه توکلی و همکاران (۱۳۹۵)، لویسون (۲۰۱۵)، پنگ و همکاران (۲۰۱۷)، جیاو و همکاران (۲۰۱۹)، و برچاکس، واتموگ، هوتنس و آتکینسون (۲۰۱۹) که عامل طبیعی را مهم‌ترین عامل اثرگذار بر معیشت روستایی می‌دانند همسو بوده است. در زمینه عوامل خانوادگی، نتایج این پژوهش با نتایج مطالعات لیو و لیو (۲۰۱۶)، وانگ و همکاران (۲۰۱۹) که عامل اقتصادی و به خصوص درآمد، اشتغال و سرمایه را مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر معیشت روستایی می‌دانند همسو بوده است.

کتاب‌نامه

۱. اسماعیلی، م. (۱۳۹۴). نقش گردشگری بر توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی روستای زرآباد)، اولین کنفرانس بین‌المللی علوم جغرافیا مؤسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی. شیراز، ۱۵ مرداد ۱۳۹۴، صص ۷-۱.

۲. بیگدلو، ر؛ طولابی نژاد، م؛ پایدار، ا. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر عملکرد نیروی انتظامی در برقراری امنیت روستاهای مناطق مرزی (مورد مطالعه: روستاهای حوزه استحفاظی شهرستان میرجاوه)، پژوهش-نامه نظم و امنیت انتظامی، ۱۰ (۳۶)، ۷۶-۴۹.
۳. توکلی، م؛ احمدی، ش؛ فاضل‌نیا، غ. (۱۳۹۵). تحلیل عوامل مؤثر بر معیشت روستایی (بررسی موردی: روستاهای شهرستان سردشت)، جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۰ (۵۸)، ۸۱-۶۳.
۴. حسینی، م؛ جوان، ف؛ حسینی، ف. (۱۳۹۶). تحلیل اثرات گردشگری در معیشت پایدار سکونتگاه-های روستایی (مورد: روستاهای مزی شهرستان گمیشان). مطالعات جغرافیا، عمران و مدیریت شهری، ۳ (۱)، ۱۲-۱.
۵. دربان‌آستانه، ع؛ مطیعی‌لنگرودی، س؛ قاسمی، ف. (۱۳۹۷). شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر معیشت پایدار کشاورزان (مورد مطالعه: شهرستان شازند). پژوهش‌های روستایی، ۹ (۲)، ۳۲۷-۳۲۴.
۶. رضازاده، ز؛ شاطری، م؛ راستی، ع. (۱۳۹۳). اقدامات توسعه‌ای و نقش آن در تأمین امنیت پایدار مناطق مرزی (مطالعه موردی، کمربند سبز دشت خوشاب مرز خراسان جنوبی با افغانستان). فصل-نامه مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان، ۳۳ (۲۴)، ۷۲-۴۹.
۷. رکن‌الدین‌افتخاری، ع؛ موسوی، س؛ پورطاهری، م؛ فرج‌زاده‌اصل، م. (۱۳۹۳). تحلیل نقش تنوع معیشتی در تاب‌آوری خانوارهای روستایی در شرایط خشکسالی (استان اصفهان). پژوهش‌های روستایی، ۵ (۳)، ۶۶۲-۶۳۹.
۸. سجاسی‌قیداری، ح؛ صادقلو،؛ شکوری‌فرد، ا. (۱۳۹۵). سنجش سطح دارایی‌های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مورد: روستاهای شهرستان تایباد)، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۵ (۱)، ۲۱۶-۱۹۷.
۹. شرفی، ز؛ نوری‌پور، م؛ کرمی‌دهکردی، ا. (۱۳۹۶). بررسی وضعیت سرمایه‌های معیشت و پایداری آن‌ها در خانوارهای روستایی (مورد: بخش مرکزی شهرستان دنا). علوم ترویج و آموزش کشاورزی، ۱۳ (۲)، ۷۰-۵۱.
۱۰. طولابی نژاد، م؛ پایدار، ا. (۱۳۹۷). تحلیل ارتباط استراتژی‌های تنوع تأمین معاش با مدیریت اراضی کشاورزی (مورد: مناطق روستایی شهرستان پلدختر). فصل‌نامه جغرافیا و توسعه، ۱۶ (۵۱)، ۲۱۸-۱۹۷.

۱۱. طولابی نژاد، م؛ صادقی، خ. (۱۳۹۷). راهبردهای کشاورزان در واکنش به پیامدهای خشکسالی و بررسی عوامل مؤثر بر آن (مورد مطالعه: شهرستان رشتخوار). *پژوهش‌های روستایی*، ۹ (۴)، ۶۲۷-۶۰۸.

۱۲. عزیزپور، ف؛ جوان، ف؛ حجبی پور، م. (۱۳۹۸). نقش سیاست‌های تعدیل ساختاری در دگردیسی اقتصاد روستایی ناحیه رضوانشهر. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۱ (۱)، ۱۷۵-۱۵۹.

۱۳. قالیباف، م؛ یاری شگفتی، ا؛ رمضانزاده لسبویی، م. (۱۳۸۷). تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر امنیت مرزها (مطالعه موردی: بخش مرزی نوسود شهرستان پاوه، استان کرمانشاه). *فصل‌نامه ژئوپلیتیک*، ۴ (۲)، ۵۰-۲۵.

۱۴. قدیری معصوم، م؛ رضوانی، م. ر؛ پورجمعه، م؛ باغبانی، ح. (۱۳۹۴). سطح‌بندی سرمایه‌های معیشتی در روستاهای گردشگری کوهستانی مورد مطالعه؛ دهستان بالا طالقان. *فصل‌نامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۴ (۲)، صص ۱۸-۱.

۱۵. مطیعی لنگرودی، س؛ قدیری معصوم، م؛ رضوانی، م؛ نظری، ع؛ صحنه، ب. (۱۳۹۰). تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان (مطالعه موردی: شهرستان آق‌قلا). *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۴۳ (۷۸)، ۸۳-۶۷.

۱۶. نادری، ل؛ کرمی‌دهکردی، ا. (۱۳۹۸). تأثیر احداث سد بهشت‌آباد بر راهبردهای معیشت خانوارهای جوامع محلی. *مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا تربیت مدرس*، ۲۳ (۱)، ۵۱-۲۵.

17. Agarwal, B. (2018). Can group farms outperform individual family farms? Empirical insights from India. *World Development*, 108 (8), 57-73.
18. Ahmed, S. A., Diffenbaugh, N. S., & Hertel, T. W. (2009). Climate volatility deepens poverty vulnerability in developing countries. *Environmental research letters*, 4(3), 1- 12.
19. Alessa, L., Kliskey, A., & Altaweel, M. (2009). Toward a typology for social-ecological systems. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 5(1), 31-41.
20. Berchoux, T., Watmough, G. R., Hutton, C. W., & Atkinson, P. M. (2019). Agricultural shocks and drivers of livelihood precariousness across Indian rural communities. *Landscape and Urban Planning*, 189(3), 307-319.
21. Busse, H. A., Jogo, W., Fofanah, M., Tesfay, H., Hadush, M., Kiflom, E., & Schulz, S. (2017). Participatory assessment of factors influencing Nutrition and livelihoods in rural Ethiopia: Implications for measuring impacts of multisector Nutrition programs. *Food and nutrition bulletin*, 38(4), 468-484.
22. Chen, H., Zhu, T., Krott, M., Calvo, J. F., Ganesh, S. P., & Makoto, I. (2013). Measurement and evaluation of livelihood assets in sustainable forest commons governance. *Land use policy*, 30(1), 908-914.

23. De Sherbinin, A., VanWey, L. K., McSweeney, K., Aggarwal, R., Barbieri, A., Henry, S., Hunter, L. M., Twine, W., & Walker, R. (2008). Rural household demographics, livelihoods and the environment. *Global environmental change*, 18(1), 38-53.
24. Donohue, C., & Biggs, E. (2015). Monitoring socio-environmental change for sustainable development: Developing a Multidimensional Livelihoods Index (MLI). *Applied geography*, 62(7), 391-403.
25. Eakin, H. (2005). Institutional change, climate risk, and rural vulnerability: Cases from Central Mexico. *World development*, 33(11), 1923-1938.
26. Eigenbrode, S. D., Binns, W. P., & Huggins, D. R. (2018). Confronting climate change challenges to dryland cereal production: A call for collaborative, transdisciplinary research, and producer engagement. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 164(5), 1-15.
27. Ellis, F. (2000). The determinants of rural livelihood diversification in developing countries. *Journal of agricultural economics*, 51(2), 289-302.
28. Fang, Y. P., Fan, J., Shen, M. Y., & Song, M. Q. (2014). Sensitivity of livelihood strategy to livelihood capital in mountain areas: Empirical analysis based on different settlements in the upper reaches of the Minjiang River, China. *Ecological indicators*, 38(4), 225-235.
29. Flora, C. B., Flora, J. L., Gasteyer, S. P. (2015). *Rural communities. Legacy change*. New York, Routledge Publishers, First Published.
30. Gautam, Y., & Andersen, P. (2016). Rural livelihood diversification and household well-being: Insights from Humla, Nepal. *Journal of Rural Studies*, 44(2), 239-249.
31. Guzman-Parra, V. F., Quintana-García, C., Benavides-Velasco, C. A., & Vila-Oblitas, J. R. (2015). Trends and seasonal variation of tourist demand in Spain: The role of rural tourism. *Tourism Management Perspectives*, 16(2), 123-128.
32. Harvey, C., A. Rakotobe, Z. L., Rao, N. S., Dave, R., Razafimahatratra, H., Rabarijohn, R. H., Rajaofara, H., & MacKinnon, J. L. (2014). Extreme vulnerability of smallholder farmers to agricultural risks and climate change in Madagascar. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 369(5), 1-12.
33. Jiao, X., Pouliot, M., & Waleign, S. Z. (2017). Livelihood strategies and dynamics in rural Cambodia. *World Development*, 97(2), 266-278.
34. Kassie, G. W. (2017). The Nexus between livelihood diversification and farmland management strategies in rural Ethiopia. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1-16.
35. Liu, Z., & Liu, L. (2016). Characteristics and driving factors of rural livelihood transition in the east coastal region of China: A case study of suburban Shanghai. *Journal of Rural Studies*, 43(81), 145-158.
36. Loison, S. A. (2015). Rural livelihood diversification in sub-Saharan Africa: a literature review. *The Journal of Development Studies*, 51(9), 1125-1138.

37. Mbaiwa, J. E. (2011). Changes on traditional livelihood activities and lifestyles caused by tourism development in the Okavango Delta, Botswana. *Tourism management*, 32(5), 1050-1060.
38. Nielsen, Q. J., Rayamajhi, S., Uberhuaga, P., Meilby, H., & Smith Hall, C. (2013). Quantifying rural livelihood strategies in developing countries using an activity choice approach. *Agricultural economics*, 44(1), 57-71.
39. O'Brien, K., Quinlan, T., & Ziervogel, G. (2009). Vulnerability interventions in the context of multiple stressors: lessons from the Southern Africa Vulnerability Initiative (SAVI). *Environmental science & policy*, 12(1), 23-32.
40. Peng, W., Zheng, H., Robinson, B. E., Li, C., & Wang, F. (2017). Household livelihood strategy choices, impact factors, and environmental consequences in Miyun reservoir watershed, China. *Sustainability*, 9(2), 175-187.
41. Scoones, I. (2015). *Sustainable livelihoods and rural development*. Practical Action Publishing.
42. Shisanya, S., & Mafongoya, P. (2016). Adaptation to climate change and the impacts on household food security among rural farmers in uMzinyathi District of Kwazulu-Natal, South Africa. *Food Security*, 8(3), 597-608.
43. Titttonell, P., Muriuki, A., Shepherd, K. D., Mugendi, D., Kaizzi, K. C., Okeyo, J., Verchot, L. V., Coe, R., & Vanlauwe, B. (2010). The diversity of rural livelihoods and their influence on soil fertility in agricultural systems of East Africa—A typology of smallholder farms. *Agricultural systems*, 103(2), 83-97.
44. Turner, B. L., Kasperson, R. E., Matson, P. A., McCarthy, J. J., Corell, R. W., Christensen, L., Eccles, N., Kasperson, J. X., Luers, A., Martello, M. L., Polsky, C., Pulsipher, A., & Schiller, A. (2003). A framework for vulnerability analysis in sustainability science. *Proceedings of the national academy of sciences*, 100(14), 8074-8079.
45. Turner, K. G., Odgaard, M. V., Bocher, P.K., Dalgaard, T., Svenning, J. C., & (2014). Bundling ecosystem services in Denmark: Trade-offs and synergies in a cultural landscape. *Landscape and Urban Planning*, 125 (5), 89-104.
46. Van der Zanden, E. H., Levers, C., Verburg, P. H., & Kuemmerle, T. (2016). Representing composition, spatial structure and management intensity of European agricultural landscapes: a new typology. *Landscape and Urban Planning*, 150(6), 36-49.
47. Wang, N., Gao, Y., Wang, Y., & Li, X. (2016). Adoption of eco-friendly soil-management practices by smallholder farmers in Shandong Province of China. *Soil Science and Plant Nutrition*, 62(2), 185-193.
48. Wang, P., Yan, J., Hua, X., & Yang, L. (2019). Determinants of livelihood choice and implications for targeted poverty reduction policies: A case study in the YNL river region, Tibetan Plateau. *Ecological Indicators*, 101(7), 1055-1063.
49. Williams, L. J., Afroz, S., Brown, P. R., Chialue, L., Grünbühel, C. M., Jakimow, T., Khan, I., Minea, M., Reddy, V. R., Sacklokham, S., Santoyo Rio, E., Soeun, M., Tallapragada, C., Tom, S., & Roth, C. H. (2016). Household

types as a tool to understand adaptive capacity: Case studies from Cambodia, Lao PDR, Bangladesh and India. *Climate and Development*, 8(5), 423-434.

